

MARTA PETREU

APAORSZÁG, VASORSZÁG

■ „Az apaország, a pátria többé nem az apa országa, hanem az anyáé kellene legyen. Ily módon valósulhatna meg a politikai síkról a lírára való átmenet”¹ – jelentette ki Eugen Ionescu igen határozottan abban a Romániában megjelent utolsó cikkében (1946), amely elítéléséhez vezetett. Azt hiszem, ez az első alkalom, hogy a *Nu* szerzője apját, Eugen N. Ionescu ügyvédet nyomtatásban megjelent szövegben említi, méghozzá láthatólag minden fiúi tisztelet nélkül. 1960 után, miközben drámaíróként egyre nagyobb ismertségre tesz szert, publicisztikai és színpadi műveiben előbb epizód szereplőkként, később pedig főszerepekben egyre gyakrabban jeleníti meg családja kísérteit, köztük nagyszüleit, nagybácsikat, mostohaanyját és apja sógorait, ám mindenekelőtt anyját és apját. Ahogyan Canettiről elmondható, hogy ő vezeti be a kegyetlen anya irodalmi archetípusát, ugyanúgy Ionescuról is az, hogy a maga során a gyűlöletes apa figuráját jeleníti meg az irodalomban és a színpadon. Mí több, mint látni fogjuk, ehhez a figurához az apa országát, azazhogy Romániát társtíj gondolatilag, és nem is akárhogy, hanem mint a Vaszárda országát.

Amilyen undorítóan jelenik meg Kafka *Ítéletében* az apa szétnyílt háziköntösében, amely alól kikandikált alsónadrágja és zsebes hálóinge, ugyanolyan undorkeltően és egyben alakját mitizálóan jeleníti meg apját, „Eugen Ionescu ügyvéd urat” a drámaíró néhány állandó leírás-elem segítségével. Az apát Ionescu mindig a sötétséggel társítja: „Sötét színeket látok”,² „Sötét színű ruhát hord”,³ „Sötét volt sziluettje: mindig sötét felöltőt viselt”,⁴ s a fiú emlékezete még a családi derű és meghittség pillanatában is úgy tartja számon „mint hórihorgas árnyat”.⁵ Otthon az apa örökösen az ágyon elnyúlva hever, vagy a vetetlen ágy mellett áll hosszú hálóingben, trikónadrágban és fekete cipőben (!);⁶ máskor a sértődött fiú emlékezetében – vagy képzelet emlékeiben – „hatalmas borotvát tartva”⁷ jelenik meg, amelynek kaszt-rációs jelentése nem szorul külön magyarázatra. Az apa testi vonásai is mitikus torzításra mennek át, így legtöbbször arc nélkül,

de arányaiban eltúlózva jelenik meg: „nem látom az arcát”, „Most sem látom arcát” – írja a fiú, majd hozzáteszi: „én nagyon kicsi vagyok [...]. Ő nagyon nagy”;⁸ vagy éppen „hosszú mancsával megfordul az ágyban”,⁹ miután fiának kiosztotta a jól megérdemelt fenytét; „olyan erős volt, mint egy bika”¹⁰ – írja a fiú máshol.

Habár túlnyomórészt sötétek, a fiú legkorábbi emlékei között feltűnnek jobb pillanatok is, amelyek közel állnak a beavatáshoz: apja karjában hordja, válaszol számtalan kérdésére, „állandóan” magyaráz neki.

Az apafigura sűrű sötétjével szemben az anya alakja szemlátomást halványabb, légiés, fénylő és meleg. Az anya „fiatal, fekete szemekkel, szemében nevetéssel”,¹¹ „aprócska”, „sovány, a haja fekete”,¹² kontyba fésült, lényének biztonsága törekeny; akárhogy is, csupán egy „nyomorult, ártalmatlan gyermek, marionett bábu apám kezei közt, és üldözése tárgya”¹³ – észleli megrettenve a fiú, miután tanúja volt a szülei közötti erőszakos veszekedésnek, amely nyomán az anya görcsösen sír, és öngyilkosságot kísérel meg. Mint azt már mások is megjegyezték,¹⁴ ez a szülei közötti konfliktus volt Ionescu életének első nagy traumája. Későbbi életútja, szüleihez és a nagyvilág nagyobb léptékű jelenségeihez való viszonyulása, mint egy freudi pszichoanalitikus leckében, a szóban forgó liminális konfliktus által kiváltott érzelmek mintázatára épült rá. „Hogy olyan vagyok, amilyen, és nem más, mindezt vagy legalábbis sok mindent ebből ennek a kezdeti ténynek köszönhetek. Nem tudom, miért, de ez határozta meg a szüleimhez való viszonyomat, sőt azt hiszem, későbbi társas ellenszenvemet is”¹⁵ – jegyzi le egy spontán önelemzés során az író. Fülében még visszhangzik az anya görcsös sírása, így szívszagató szánalmat érez az áldozat iránt és a jellegzetes iszonyt a támadóval szemben. Ezek az érzelmi minták a későbbiekben ismétlődés által szilárdultak meg. Ionescu elmondása szerint apja 1916-ban Franciaországban hagyta családját, és visszatért Romániába, ahol elvált, majd újrահázasodott; amikor pedig anyja a háború után keresésére indult,

ismét az apa áldozatává lett, mert vissza kellett térnie Romániába, hogy rábízsa gyermekeit, Eugent és Marilinát, akiknek gyámságát az apa kapta meg a válóper nyomán. A Ionescu által előadott történet alapján – mely számos részletében homályos, és egy alapos életrajzíró ellenőrzését igényli – az anya abszolút áldozatává lett Eugen N. Ionescunak, az ügyvédnek, aki ellen nem tudta felvenni a harcot, mert annak ügyvédi és egy bizonyos időszakban rendőrfőnöki tekintélye meggátolt minden törvényes eljárást.¹⁶

Tereza Ionescu 1922-ben tért vissza két gyermekével Romániába, amikor fia tizenhárom éves volt.¹⁷ Eugen ifjúkori barátai előtt nem volt titok az apjával való rossz viszonya. Octavian Șuluțiu így ír róla egy 1929-es naplőbejegyzésben: „Eugen Ionescuval töltöttem az estét. Akárki akármit mond, rendes fiú. De csak ha egyedül vagyunk. Ha mások is jelen vannak, hűvös és távolságtartó velem szemben, sőt néha egyenesen ellenséges. Akárhogyan is, nagyon furcsa ember! Azt hiszem, inkább egy érzékeny személyiség (költő), mintsem érzelmes típus (barát)... Az apja román [...]. Apja multimilliomos, több házsor tulajdonosa Bukarestben, ám miután első feleségétől elvált, és újrահázasodott, hagyja éhen halni a gyereket... A beszélgetés Eugennel nagyon pihentető.”¹⁸

Arșavir Acterian, aki Eugen Ionescuval középiskolásként barátkozott össze, és Bonaparte sugárúti „tágas” lakásán látogatta, ahol Ionescu „anyjával élt együtt [...] és húgával, Marilinával”, arról tudósít, hogy „elválaszthatatlan” jó barátjának „nagyon rosszul ment a sora pénz dolgában”, apja pedig „nem méltóztatott segíteni rajta, pedig jól volt eleresztve”.¹⁹ Mariana Șora, aki Párizsban ismerte meg Ionescut 1939-ben, szintén nagyon hamar tudomást szerzett arról, „az ellenséges indulatról, melyet apja ellen érzett, és amelyet nagyrészt kétségkívül a házasságban sokat szenvedett anyja iránt táplált mély szeretete magyaráz. Vad dühvel beszélt erről a figuráról, akitől saját leírása és erős kiszólásai alapján ítélve mégiscsak örökölt egyet-mást... Apja elleni kirohanásait Rodica nyomban csitította, és talán csakugyan nem is illett, hogy őszintesége túllépjen a tapintat és a társadalmi szokások keretein. Végül azonban ezek a vallomásai is nyilvánosságra kerültek.”²⁰

Romániába való 1922-es visszatérésekor a tizenhárom éves Eugen előbb az apja új családjánál lakott, ez az együttélés azonban csupán további szennyes részletekkel táplálta apja iránti ellenszenvét. A családi erőszak groteszk jelenetei – apja veszekedései

második feleségével, Lolával, verekedései sógoraival, Costicával és Miticával – a faji és társadalmi erőszak megnyilvánulásaival keverednek a fiú emlékezetében. *Sub semnul întrebării* című kötetében Ionescu részletesen elmeséli, hogyan lakoltatta ki apja az egyik nemkívánatos albérlőjét: „ütlegette a »bűdös zsidót«, szembekepte, majd hihetetlen fürgeséggel ugrott, és gyomron rúgta a hatvanéves embert.”²¹ Ugyanitt beszéli el, hogyan verte véresre apja, „sógorai segítségével, ököllel” a cselédlány szeretőjét.²² És ha ez a két eset nem volna elég, hozzáteszi apja egy barátjának a beszámolóját arról, hogyan verte apja a polgármestereket annak idején, „amikor alprefektus volt”.²³

Az apa portróját rövid politikai életrajz teszi teljessé a *Prezent trecut, trecut prezent* című műben (1968), amelyet egészében megismétel az *Antidoturi*ban (1977) és részleteiben a *Sub semnul întrebării*ben (1979). A Párizsban doktorátust szerzett ügyvéd életrajzának fia által közölt változatában az első világháború alatt „az ellenséggel kollaboráló kormány rendőrfőnöke”, „Averescu tábornok pártjának tagja”, majd „a Nemzeti Parasztpártba iratkozik be, szabadkőműves lesz”, ismét később, „mindig a történelem menetirányában haladva a Vasgárda híve, aki így beszél fiának: »Elkövettem egy nagy hibát életemben: bemooskoltam a véremet, és ezért meg kell váltanom a vérbűnt»; aztán meg Antonescu fellépésének helyességében hisz, és elítéli a Vasgárda anarchistáit”, hogy végül a kommunizmus bevezetésekor az új rezsim által a kamarában megtartott öt ügyvéd (?) egyike legyen.²⁴

Nehéz volna megmondani, hogy a fenti arckép vonásaiban mennyi az életrajz, és mennyi a maró gúnyirat, mivel nem áll rendelkezésünkre Eugen N. Ionescu okmányok és iratok alapján rekonstruált életrajza; azonban személy szerint úgy vélem, hogy az apa figurája inkább karikatúra, mintsem hiteles jellemrajz. Mindenesetre az a kép, amelyet az író saját apjáról a nagyvilág elé tárt, az őszinte megalkuvót mutatja, a szerző saját szavai szerint „egy ösztönösebb Jean-Paul Sartre” portróját, szabadjára engedvén kettős ellenszenvét egyrészt apja, másrészt Sartre iránt, aki „hitt a hatalomban”, és biztos érzék által vezérelve mindig „a történelem irányában haladt”: „Apám nem tudatos megalkuvó volt, hanem valóban hitt a hatalomban. Hitt az államban, bármilyen állam is legyen az. Amint hatalomra került valamelyik párt, az ő szemében rögtön annál volt az igazság. Így történt, hogy egymásután volt legionárius, demokrata, szabadkőműves, nacionalista, sztálinista. Meggyőződése szerint eleve tévedésben volt bármilyen ellenzék.”²⁵

Az „üldözött gyerekkor”²⁶ és az őt sokfé-
le irányból ért traumák sebeit viselő fiú egy-
szer csak elhagyja apja házát; valamikor
tizennyolc-tizenkilenc éves kora körül törté-
nik a szakítás – a *Prezent trecut* és a *Figaro
littéraire* által közölt irodalmi végrendelet
tanúsága szerint²⁷ –, mindenesetre még az
érettségi előtt, amelyet így Craiován tesz le.²⁸
Az apa által kezdeményezett békülési kísér-
letek rendre zátonyra futnak. Melodrámba
illő utolsó találkozásukra valamikor 1936
után kerül sor – „már házasember voltam”,
írja a fiú, aki 1936 júliusában kötött házasa-
ságot –, ám ez a találkozás is rosszul végző-
dik, mivel az apa feltűnően tapintatlanul
„elzsidósodottként” aposztrofálja a zsidó
vagy részben zsidó származású volt nejétől
született fiát.

Ionescu nem téved, de nem is fogalmaz
egészen precízen akkor, amikor élete meg-
határozó liminális traumájaként azt a szülei
közötti veszekedést azonosítja, amelynek
tanúja volt, hanem voltaképpen introjektál,
és erre az öskonfliktusra vetíti rá teljes gyer-
mek- és ifjúkora apa–fiú viszonyának trau-
matikus aspektusait. Az eredeti incidensre
ellenséges érzületek számtalan rétege ülepe-
dett rá, úgyhogy az író úgy érzi, apjától min-
den elválasztja őt „egészen a végítéletig”,
mert „csupán akkor egyenlíthetjük ki számlá-
inkat, és talán megoldódnak félreérté-
seink”.²⁹ A fiú közetretegekként egymásra
rakódott szemrehányásainak alapjánál a
szülők közötti eredeti veszekedés húzódik
meg, a boltíve pedig az apja által tanúsított
meg nem értés a nacionalista és legionárius
Romániáról a *Viața românească* című lap-
ban közölt cikk iránt és a szerzőt ért vádak
helyeslése.³⁰ A rétegek között keresztül-ka-
sul rejlenek egyéb vádak: apja elhagyta őket
Franciaországban; elvált, és két gyerekkel
magára hagyta volt feleségét minden anyagi

támogatás nélkül; második felesége rosszul
bánt az előző házasságból született gyerme-
kekkel; a második család rossz légköre; az
erőszakos jelenetek, amelyeknek az író ta-
núja volt; az apja által kialakított környezet
alpárisága és apja önelégültsége; politikai
opportunizmusa és végül az a tény, hogy
„apám kitagadott minket, és az összes házát,
mindent a felesége unokahúgára hagyott”.³¹
Egyes szemrehányásai olyannyira titkosak
voltak, hogy csupán álcázottan kerültek
napvilágra, az író önazonossági válsága for-
májában. A *Prezent trecut*-ban az emlékek
okozta keserűség hangján vallja, hogy nem
képes elfelejteni apját, sem apja második
családját, és így „nem tudok nekik megboc-
sátani”, mert „annyi rosszat tettem ellenem,
hogy elrontották az életem”, úgyhogy Isten-
re bízva a megbocsátást.³² A *Călătorie în
lumea morților* (1980) pedig Ionescu al-
teregeja úgy érzi, hogy nem képes megboc-
sátani apjának, „mivel nem tudom, hogy ő
[az anya] megbocsátott-e valaha”.³³

Folyamatosan apjával hadakozván min-
denben, amit alkotott, az író élete meghatá-
rozó alakjává tette, és saját nyilvános sze-
repvállalásának alakulását is apja számlájá-
ra írta: „Az a benyomásom, hogy emiatt gyű-
lölöm az autoritást, ez az antimilitarizmu-
som forrása, ezért utálok mindent, ami a ka-
tonás renddel és a férfi nővel szembeni fel-
sőbbrendűségére alapozott társadalommal
kapcsolatos. Apám már nem fogja olvashat-
ni ezeket a sorokat. [...] Mindent, amit tet-
tem, bizonyos értelemben ellene tettem. Az
ő hazája, patriája ellen írtam gúnyiratokat
(nem bírom elviselni a patria szót, mert az
apa országát jelenti...)”³⁴ – jelenti ki
Ionescu, fényt derítve a lény „mélységei-
ben, pincéiben” lerakódott ellenérzésekre.

Rigán Lóránd fordítása

■ JEGYZETEK

1. Eugen Ionescu: *Scrisori din Paris*. Viața românească 1946. március; Uő: *Război cu toată lumea. Publicistică românească*. S. a. r. Mariana Vartic – Aurel Sasu. Editura Humanitas, Buc., 1992. II. 270
2. Ionescu: *Prezent trecut, trecut prezent*. Ford. Simona Cioculescu. Editura Humanitas, Buc., 1993. 7.
3. Uo. 9.
4. Uo. 17.
5. Uo. 10.
6. Uo. 12.
7. Uo.
8. Uo. 7–9.
9. Uo. 16.
10. Uo. 120.
11. Uo. 10.
12. Uő: *Omul cu valizele*. In: *Teatru. V. Călătorie în lumea morților*. Ford. Dan C. Mihăilescu. Editura Univers, Buc., 1998. 159.
13. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 24.
14. William Kluback – Michael Finkenthal: *The Clown in the Agora*. Conversations about Eugène Ionescu. Peter Lang, New York, 1998. 64.
15. Ionescu: *Prezent trecut, trecut prezent* 19.
16. Uo. 120–122.

17. Ionesco: *Sub semnul întrebării*. Ford. Natalia Cernăuțeanu. Editura Humanitas, Buc., 1994. 74; Claude Bonnefoy: *Entretiens avec Eugène Ionesco*. Pierre Belfond, Paris, 1966. 23.
18. Octav Șuluțiu: *Jurnal*. S. a. r. Nicolae Florescu. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975. 68.
19. Arșavir Acterian: *Din junețea bucureșteană a lui Eugen Ionesco*. In: *Uő: Portrete și trei amintiri de pușcăriș*. Editura Ararat, Buc., 1996. 88–89.
20. Mariana Șora: *O viață-n bucăți*. Editura Cartea Românească, Buc., 1992. 82.
21. Ionesco: *Sub semnul întrebării* 76–77.
22. Uo. 77.
23. Uo. 77–78.
24. Ionesco: *Prezent trecut, trecut prezent*. 158–159. Lásd még Uő: *Antidoturi*. Ford. Marina Dimov. Editura Humanitas, Buc., 1993. 79–80; Uő: *Sub semnul întrebării* 78.
25. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 22.
26. Uő: *Sub semnul întrebării*. 75.
27. Uő: *Doamne, fă să cred în tine*. Le Figaro littéraire 1993. december 3. Ford. Anca Măniuțiu. In: *Apostrof* 1999. 11. sz. 4.
28. Miután a bukaresti Sfintul Sava Líceumból „igazolatlan hiányzások” miatt 1928. március 27-én kicsapják, Eugen Ionescu a craiovai I. Károly Líceumba iratkozik át, ahol 1928-ban tesz érettségét. Lásd a Marius Dobrin által közzétett iskolai dokumentumokat: *Mozaicul* 2000. 7–8. sz.
29. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 20.
30. Uo. 22.
31. Uo. 125.
32. Uo. 126.
33. Uő: *Călătorie în lumea morților* 233.
34. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 19–20.

A CULIANU-MÍTOSZ NYOMÁBAN

Két évtizednyi utóélet

■ Létezik Ioan Petru Culianu-mítosz? Két évtizeddel tragikus és meghökkentő halála után úgy gondolom, erre a kérdésre csakis igennel lehet válaszolni. A Culianu-mítoszt két kiváló szerkesztő (a prózaíró és tudós húga, Tereza Culianu-Petrescu és annak férje, az esszéíró/kritikus Dan Petrescu) táplálja odaadással. Ám több egzegézis és rekonstrukciós kötet – Sorin Antohi, Ted Anton munkája, H. R. Patapievic legfrissebb monográfiája – ellenére mégis paradoxonról beszélhetünk. Az utóbbi két évtized során a Chicagóban meggyilkolt vallástörténész sokkal előbb, mint valaha.

Nem úgy tűnik, mintha ez egyedül Culianu értékes tudományos és irodalmi munkásságának lenne betudható. Meggyilkolásának elgondolkodtató visszhangja felülírja Eminescu korai halálának döbbenetét is. Az egyre szaporodó fantáziadús vagy dokumentációs jellegű írások ugyanis politikai gyilkosságként tüntetik fel végzetét. (Lásd összeesküvéselmélet!) Az a titokzatosság, amely körüllengi Culianu kivégzésének körülményeit, továbbá az istenség, a mágia, az univerzumok és a lét-szintek közötti megfelelésekre vonatkozó fejtegetései által keltett félhomály romantikus glóriát von köréje, és ennek következményei lesznek a rendkívül módon szakszerű és a széles nagyközönség számára többnyire elérhetetlen opusz recepciójában.

A nyolcvanas évek nemzedéke számára – amelyhez születésemmel fogva magam is tartozom (mint ahogy a fentebb említett egzegéták és szerkesztők többsége is) – Ioan Petru Culianu a bennünk rezonáló mítoszt testesíti meg. Ő az a kiváló képességekkel és meggyőző erővel rendelkező fiatal, akinek volt bátorsága mindent előről kezdeni, legyőzni a nehézségeket, miután elhagyta Ceaușescu szocialista Romániáját, amelyben mindenki mindenkire gyanakodott, és amelyben mindenkit átvizsgáltak, mint valami lágerországban. Ma, amikor a románok többsége azért megy el, hogy szerencséjét olyan tájakon lelje meg, ahol az anyagi juttatás sokkal kecsgetetőbb, és amelyek egyfajta eldorádóhoz hasonlatosak, vagy amelyeket a kozmopolita és a kifinomult Alexandria aranyporos hírneve fémjelez, ahol megfelelőek a körülmények az értelem magas szintű (performans) kiművelésére, nemzedékársaink többségének álma másként alakul. Akkor viszont jó sokan közülünk egyszerűen csak álmodoztak a szabadságról, a kiszabadulásról, a létbiztonságról; arról, hogy megszabadulunk a tarkókon érzett leheletek kibírhatatlan érzésétől, a ránk erőszakolt elhallgatás nyomásától. Culianu azok közé tartozott, akik elmentek – és végül sikerült is nekik eljutniuk a legmagasabb szellemi szintre, amit maguknak elképzelték. Mert ott már nem voltak arra kényszerítve, hogy a min-

dennapi betevő előteremtéséért feláldozzák válgýalmaikat.

Azokban a hetvenes és nyolcvanas években elég sok fiatal hazánkfia ment el, aki meg akart szabadulni a cenzúráról és Ceausescu betokosodott személyi diktatúrájától. Híres írókról van szó – mint például D. Tepeneag, Paul Goma, Virgil Tănase, Al. Monciu-Sudinski –, vagy zenészekről (a *Phoenix* együttes tagjairól, Dan Andrei Aldeáról a *Sfinx* együttesből, Nanci Brandes a *Roşu şi Negru*, azaz Vörös és fekete együttesből), vagy sportolókról (Nadia Comăneeci-ról, aki az utolsó percben menekült Nyugatra). Az el-távozottak közül csak Ioan Petru Culianu esetében beszélhetünk folyamatosan növekvő hírnévről, amely hirtelen ért véget egy olyan percben, amelyben épphogy elérhetett a teljes alkotói érettség pillanataig.

Nemrég a *TIFF*-en láttam Kolozsváron egy művészi dokumentumfilmet, amelynek ötletgazdája a film rendezője, Stelian Tănase volt, amelyben az RKP és a Szekuritáté által vezetett Romániából való leleményes távozási kísérletet mutattak be két burleszk-szerű eset által. Az egyikben több barát esküvőt készített elő egy bánsági kisvárosban, amelynek során végleg el akarták hagyni az országot, de az egyik tettetárs elárulta őket, és a résztvevők a rendszer kazamatáiba kerültek. A másikban pedig az ország nyugati részében élő pilóta az egész családját felültette a repülőgépre, és így jutottak ki Ausztriába. Az első esetről pont a résztvevők számoltak be, akik mostanra több mint két évtizeddel lettek idősebbek, a másodikkól csak a pilóta felesége és a fia. A gép vezetője egy balesetben halt meg nem sokkal azután, hogy a család Ausztriából Ausztráliába emigrált. Hogy valóban baleset volt-e? Vagy – jelképesen szólva – a szabad élet adta nyugalom miatt kellett ennek megtörténnie? Nem lehet tudni. A moziból kijövet Culianu jutott eszembe, akinek ugyanígy kellett megfizetnie.

Amikor meghalt, I. P. Culianu tíz évvel volt idősebb, mint én; ma pedig azt mondhatom, hogy én már tíz évvel többet éltem, mint ő. Ez a tény engem és kollégáimat kedvezőbb helyzetbe hoz, mint másokat, hogy megpróbáljuk megérteni – már életében megírt – sorsát. Nagy vonalakban saját identitásunknak a saját kultúránkban való kibontakoztatásának szükségességéről van szó – még az otthonról való elmenetel árán is, a menekülttáborban elszenvedett megaláztatások ellenére is – a keletiekkel szemben tartózkodó idegenek között. Tengereket és országokat átszelve és különböző frusztrációkat, korlátokat és kárpótló kísérleteket átélve Ioan Petru Culianunak sikerült végül

elérnie azt, amit akart, ama kevés idő alatt, ami neki megadatott. „Égetem az időt” (1977. június 29.), „időhiányom és sok ötletem van” (1977. július 21.), „lemondtam bármilyen nyári szabadságról, de így is csak pocskóloom az időmet a nyugati élet kellemetlenségeivel” (1978. június 26.), „olyannyira kevés az időm, hogy nehéz jól írnom” (1979. szeptember 26.) – vallotta be, miközben teljesen tisztában volt rövid életének galoppírozó ritmusával. Annyi terve volt, hogy megvalósításukhoz még kétszer olyan hosszú élet sem lett volna elegendő. Mindezek ellenére derűsen jegyezte fel: „Meg vagyok győződve arról, hogy sorsom nyitott, és jelenleg egyetlen előrelátás/sejtés sem állhat ellent utamnak” (1977. július 21.). A kérdésre, hogy a jövőben milyen utat kövessen, a szív vagy az érdek útját, ezt a választ adta: „Miért kövessem a »szív útját«, ha a szívem csak szenvedést okozott nekem?”

Nagy kitarukozások és/vagy elrejlő kétségek, vergődések közelítik Culianut mindazokhoz, akik áthaladtak „két századon”, illetve két politikai rendszeren, és akiket a történelem arra kényszerített, hogy mindent újrakezdenjen. Megható jelmondata – amely a diktatúrából kiszabadult és más társadalmi konvenciókba bekerülő emberé – a szívhez szól. „Úgy határozom meg a szabadságot mint azt a jogot, hogy szembeszálljak az abszolút igazság birtoklásának bármilyen igényével” (1977. július 21.).

Culianu mítosza a szabadság iránti vágyról és a korlátlan alkotásról szól, amelyik egy villanás alatt jött létre, és egy pillanat alatt kihűnyt, hogy utólag újra, még erősebben gyulladjon meg, legyőzve az otthoni megrögzött börtönörök éberségét, legyőzve a másik világ drasztikus konkurenciájának akadályait, hogy egyre fennebb emelkedjék. Úgy tűnik fel, mint a cantemiri regényben: mintha egy Phoenix-madár testét felöltő Ikarosz lenne.

Culianu a publicisztikában

■ Culianu húsz éve szűnt meg beszélni. Helyette az általa írt szövegek szólnak. Közülük sok élő s égető. A verbeli szerző szavai mindig ilyenek. Íráskor nem a társadalmi kötelezettségeknek tesz rutinszerűen eleget, az írásból nem személyi/hierarchikus hasznot akar húzni. És soha nem hagyja el a Logosz örök logikáját: a fáklavivést a sötétben.

Videoarchívumának apró részletfelvételei szerint Culianu eléggé kisméretű amerikai szobában élt. Az íróasztalán álló személyi számítógép mára már elavulttá vált, de akkor, 1990 táján, újdonságnak számított. A távoli számúzetésből olyan íróember

pezsgésével és szenvedélyével írt, mint aki sokáig visszafojtotta azt a vágyát, hogy hatékony módon beleszóljon annak a kultúrának a sorsába, amelyikből maga is vétetett. A szerző tovább lélegzik ezekben a szövegekben. Mögülük egy sietős, energikus, „ziháló” tanúvallomás érkezik, a távoli teljes implikálódás jeleként. Egyébként Culiánu akkortól már haza-hazatért Romániába. Közvetlenül érdekelték azok az események, amelyeket az 1989-es decemberi változás nemcsak lehetővé, hanem láthatóvá is tett. Hozzá hasonlóan váltak hazajárókká azok az íróemberek is (Vladimír Tismăneanu, Moshe Idel), akik a diktatúra idején távoztak el az országból, de nem akartak sem végleg visszajönni, sem teljesen elszakadni. Miként Tismăneanu, ilyen alkalmakkor Culiánu is adott interjúkat: mérleget készített, elemzett, bírált, kifejtette véleményét az alakuló társadalmi-politikai és kulturális helyzetről. (Ugyanilyen stílusú „nyilvános beavatkozással” próbálkozott a *Revista 22* folyóiratban Sorin Antohi is, akit egyetemi oktatói karrierje a budapesti Közép-Európa Egyetemhez kötött.)

Culiánu „beavatkozás” publicisztikájának jellegzetessége a tisztaság és a radikalizmus volt. A román közszférának a rendszer-változást követő első megnyilvánulásainak bírálata. Kétségtelen, hogy örökölt valamit Cioran határozottságából, amely a *Schimbarea la față a României* (Románia színeváltozása) című kötet cikkeiből és esszéiből árad. Ioan Petru Culiánu mindent bírált: kezdve a román értelmiségtől el egészen az ortodox egyházig. Azokat is, akik a rendszerváltást követően felkészületlenül álltak szembe a tovább élő kommunista beidegzettségekkel, jöllehet a diktatúra előtti román értelmiség abszolút modelljének tekintettek őket. Máskülönbén nálunk még ma is működik a két háború közötti kulturális virágzás mítosza, mintegy kárpótlásként a fél évszázados vörös diktatúra okozta csatlódottságokért, illetve mindazért, ami az új demokrácia évtizedeiben elégedetlenséget okozott.

Közel két évtizedes nyugat-európai tartózkodása során, amikor gyakran járt az Amerikai Egyesült Államokban az ottani végleges letelepülés reményével, Culiánu elég hamar megszabadult eme kárpótlási mítoszoktól, ami lehetővé tette a következők megfigyelését: „A háború előtti nemzedék [itt a második világháború előtti nemzedék értendő – O. P.] kitalált számos, a románok helyzetére vonatkozó ostoba áramlatot, mint például a »történelmi szerencsétlenség«-et. Hasonló magyarázatra bukkantam Szadat elnök emlékirataiban is, aki az egyiptomiak »törté-

nelmi szerencsétlenségét« emlegeti. A szerencsét és a szerencsétlenséget felesleges emlegetni, hiszen erről minden nép saját maga tehet. [...] Nekem a románok ne beszéljenek történelmi szerencsétlenségről. Ha rossz rendszerben éltek, ez nem jelenti azt, hogy ők ezért nem hibások. Túl kevésszer értékelték oly nagyra a szabadságot és az emberi méltóságot, hogy azért vállalták volna a halált, az igazságtalanságot, a szegénységet és egy alábecsült nemzet megaláztatásait. Mindenki csak azt kapja, amit érdemel” (*Lumea liberă* [Szabad világ], 1990. december 1.; lásd még *Păcatul împotriva spiritului* [A lélek elleni vétek]. Iași, Polirom Kiadó, 2005. 170–172.).

Annak a bírálatnak, amit a vallási mitológiákat értelmező mester itt fogalmazott meg, olyan súlya van – a kultúrafilozófiában alkalmazható összehasonlítás szakszavaival –, amit a gyors megfogalmazás sem semmisít meg. Culiánu megkérdőjelezi Blaga okfejtését a „történelemből való kivonulásról”, Cioran frivol nézeteit az „oláh nihilről” és a románok történelmének ezeréves „hallgatásáról/csendjéről”, és máshova irányít: a jelen friss érezettségébe. A románok „stigmájáról” Sorin Antohi, a „románok – vétkes – természetéről” pedig Daniel Barbu is írt esszékét. Gabriel Liiceanu és H. R. Patapievicu szerint pedig a mi filozófiánk történetéről való vélekedés lehetetlen mindaddig, amíg még az sem biztos, hogy létezik igazi román valóság.

Ioan Petru Culiánu az egyén és a közösség által felvállalt felelős sorsvállalás felé halad. (Heideggerről mondta egy alkalommal, hogy „nem egy közönséges etnoontológus, aki alig haladja meg az anekdotikus szintet”, ami elég pontosan megmutatja, hogy milyen véleménye volt általában az etnoontológiáról és különösképpen a román etno-ontológusokról.). Azok a megjegyzések, amelyeket ehhez fűz, a kitartó erőfeszítés etikájának szavai, az önépítés és az érdemből fakadó egyenlőség.

Nem szabad elhanyagolnunk ítéleteinek erejét sem: „Egy élő író néha-néha zavarhatja a hatalmat (ez mindig is érvényes lesz), egy *eltűnt* író viszont kártékony módon, több ezer csatornán és szájon keresztül terjed, továbbá rendelkezik egy állandó és zavaró erő képességével” – írta még 1982-ben (*Ex ossibus ultor...*). Azóta a hatalom már több kézen átment, és különböző irányzatokat vett fel anélkül, hogy felhagyott volna azzal, hogy önmaga legyen, és szembe menjen az Író szavaival. Culiánu 1991-es brutális végzete felnagyította – ahogy ő is előre látta – ítéleteinek szemben álló, átható, metsző jellegét, profetikus vonással ruházva fel ezeket.

Ioan Petru Culianu publicisztikája egyaránt szólt az akkori időknek, szól a mainak és annak is, amelyik még el sem érkezett.

A szembe menő regényíró

■ A bipoláris hegemonia, a világnak két uralkodó (kapitalista és kommunista) részre való felosztási időszakából nem maradt fenn számunkra sok regény, amit nem adtak volna ki. Még ritkábbak azok a románul írt regények, amelyek a „szabad világban” születtek, és tisztázott vagy tisztázatlan okok miatt nem kerültek kiadásra. Ilyen regény a *Tozgreac* (Iași, Polirom, 2010. p. 408.), amelynek Ioan Petru Culianu a szerzője. Tudjuk, hogy 1981-ben kezdte el írni, és nagyjából 1984-ben fejezte be a művet. És mégis elfelejtettek és befejezetlennek tartják. Közel múltbeli kiadása után regénypoétikai szempontból merült fel a kérdés: tényleg befejezetlen a regény, vagy pedig a szerző szándékos stratégiája volt a szöveg felfüggesztése?

Culianu valami olyasmit írt Mircea Eliadénak, ami a regény magyarázóit elgondolkodtathatta: „Amit Ön ír, elsősorban nem irodalomként érdekel, hanem egy teljesen más valaminek a kifejezésekképpen, üzenetként, amelyet, véletlenül, így közöltek. Én úgy vélem, hogy ennek az üzenetnek személyes jellege van az olvasó felé: igaz, korábban rosszul értettem meg, de nem adtam fel. Azt hiszem, ez a legfontosabb” (*Dialoguri întrerupte. Corespondență Mircea Eliade – Ioan Petru Culianu*. Kiadta Tereza Culianu-Petrescu és Dan Petrescu. Iași, Polirom, 2004. 196. 1979. augusztus 11-én kelt levél). Culianu magyarázatából világosan kiténik, hogy az irodalmat – az Eliadéét és, miért ne, a sajátját – úgy olvassa, mintha egy titkos (ezoterikus, de szépirodalmi köntösbe öltöztetett) üzenetet hordozó „csomagolás” lenne, amelynek pontos címzettje az olvasó, azaz saját maga mint individuum.

A *Tozgreac* magán viseli a mágikus megismerésről szóló koncepció összes jegyét, amelyhez megadja az irodalmi eszközöket, és világosan meghatározza a címzett személyét. Mint a karkai parabolában. A *törvény elöttben* az ör véglegesen bezárja az ajtót a törvény előtt hezitáló személy halálakor, mivel ez az ajtó csak annak és csakis annak nyitható ki, aki beletörődött abba, hogy a végtelenségig várja, hogy bemehessen. (Ugyanígy történt, természetesen Dino Buzatti *Colombbréjával*, ahol a hajós fiacskája, akit egész életében üldözött az a kép, hogy egy tengeri szörny arra vár, hogy elkap hassa, az utolsó percben megtudja Colombbrétől, hogy a vele való találkozás folytonos elkerülése végett saját önkifejező-

dését puskázta el.) Ahogy a fentebb idézett levelezés kiadói is megjegyzik, a *Tozgreac* „a legenigmatikusabb szöveg, amelynek több szintje van: önéletrajzi, realista, ezoterikus és mitologikus” (uo. 258.).

Az általam javasolt hermeneutikai megközelítés elszietettnek tűnhet, mivel az Eliadéval való levélváltásban Culianu egy alkalommal azt írta: „Ezen a nyáron [...] sajnos hiányzott az »ihlet« az irodalmi alkotás születéséhez: újrakezdttem egy félbehagyott regényemet, de több mint két hete nem sikerült túlhaladnom a 70. oldalon, úgyhogy félretettem.” (uo. 234., 90. sz. levél, kelt 1982. szeptember 7-én) Az viszont nem biztos, hogy az a regény, amelyről 1982 nyarán szó volt, a *Tozgreac* lett volna. Biztos csak az 1984-es év nyarán keltezett csalódott vallomás: „A késés csakis annak tudható be, hogy minél hamarabb be szeretném fejezni a most készülő fantasztikus regényemet (*Tozgreac*). Mivel több romániai látogatott el Hollandiába és Németországba, a munkát többször félbe kellett szakítanom. Most már, sajnos, megkezdődött az egyetemen a tanév az összes akut problémával...” (uo. 257., 99. sz. levél, kelt 1984. szeptember 18-án)

Semmi sem utal arra, hogy a félbeszakítások a megmaradt szöveg megszerkesztése során következtek be, mint ahogy az sem egészen biztos, hogy a Groningenben kezdődő egyetemi oktatói tevékenysége teljesen megakadályozta a szerzőt a regény írásában. Csak annyit tudunk, hogy halála után irodalmi hagyatékában négyféle változat és egy addenda is szerepelt, amelyeket a Polirom Kiadó a szerkesztés időpontjának megfelelően adott ki (közismert, hogy nem minden szerző helyezi munkája végső változata elé a legelőször írt oldalakat). A *Tozgreac* címmel most közül munkában újra beilleszthették a hasonló nevű alkotást a *Pergamentul diafan* (Áttetsző pergament) című, 1993-as rövidprózaoktetből. Habár a szerző véglegesítette, és közölte, ez az alkotás a többi szöveg közös törzsből való, a szélesebb „nagydarab” narratívák közül, de az Eliadéval való levelezést szerkesztők által „önálló »meseszíveteknek«-nek” nevezett alkotások közé is besorolható (258., 3. jegyzet).

A világirodalomban léteznek „befejezetlen” irodalmi alkotások is, amelyeket nem a szerzői fegyelem fatális hiánya miatt neveznek így, hanem azért, mert a szerző így gondolta el ezeket az alkotásokat; ezt alátámasztandó két példát mondanék a spektrum két széléről, amelyet érdemes felidézni ebben a kontextusban. Egyrészt Franz Kafka és regényei: *A kastély*, *A per* vagy az *Amerika...* Látszólag befejezetlenek, de mégis teljes művekként olvashatjuk el, amelyek

értelmét nem módosították nagyon a hiányzónak tűnő részek, és amelyeket csakis egy olyan szövegkontinuitás logikája szerint kell kiegészíteni, ami a narratívák „klasszikus” jellegéhez illeszthető. Másrészt Honoré de Balzacot említeném, aki úgy értelmezte teljes életművét – beleértve a kisebb és nagyobb munkáit, azaz a regényeit is – mint különböző méretű és színű mozaikdarabok halmazát, amelyek az *Emberi színjáték* nagy freskójának alkotóelemei. Mindkét esetben a szerzők nemcsak a kidolgozott és megörözt szövegek átolvasásával alkotják újra művüket, hanem a hiányokkal, azaz a „sajtbeli lyukakkal” együtt.

A *Tozgrece*t úgy kell elolvasni mint egy olyan „szembe menő” üzenetet tolmácsoló eszközt, amely közvetlenül vagy közvetetten, részlegesen vagy a kemény maghoz közelítve merült fel; a teljes konstelláció jelen van az elbeszéléseket és a részleteket alkotó narrációk mindegyikében. A szövegben bárhol felfedezhetünk olyan nyomokat, amelyek a szerző gondolatai felé vezetnek. Csak egy példát mondanék. A *Păianjenul Hermion* (Hermion pók) negyedik fejezetében, amely a *Programok konfliktusa* címet viseli, az emberi individuuum és az emberi társadalmak életéről beszél az informatikai programozási nyelv szavait használva. „Bármelyik individuuum élete olyan, mint a különböző programok közötti ingázás, amelyek közül az egyik konfliktusban áll a másikkal. Egy har-

monikus élet a programok közötti harmóniát is jelenti. Egy normális, ám elégedetlenséggel teli élet a programok közötti disszonanciára utal. [...] Abban a pillanatban amikor a természeti sokszínűség káoszba süllyed – telibe kaptuk ezt a pillanatot –, a mi kötelességünk az, hogy egy új, univerzális programot próbáljunk meg újból működtetni, amely az emberiség egyedi vallása lehetne. A gond nem az, hogy sikerül-e vagy sem, hanem az, hogy újból egységes elvárásokat kell teremteni egy individuuumtömeg számára.” (124.) Mindössze arra kell ügyelnünk, hogy a társadalmi evolúciók megértésének keretét a tipikus számítógépes eljárások perspektívájából teremtjük meg. A hatás egyszerre filozofikus, játékos, tudományos és parodisztikus. Mindez a manipuláció elmélete egyik sajátosságának tűnhet, és a mágia-varázslat is magának követelheti, ha nem volna olyan absztrakt módon racionalizáló. Továbbá a szöveg által felidézett látszólagos jelentés félretevődik, hogy más, „oldalági” vegye át a helyét: a társadalmi siker kevésbé fontos, mint az individuuumok rezonanciája a tömegek új közös reményével...

Az az alkímia, amit Culianu javasul a *Tozgrece*ben, még várja kitartó kutatóit, de addig is biztos, hogy a regényt érdemes elolvasni és kritikailag értékelni.

Ovidiu Pecican
Nagy-Hintős Diana fordítása

